

KAÇARLAR DEVRİNDE KIZILBAŞ KAVRAMI

THE TERM QIZILBASH DURING THE QAJAR ERA

Mümin SEMERCİOĞLU^{*}

Öz

Kaçar Devleti Şiilik ve Türklük aidiyetlerini taşıyan Kaçar boyunun öncülüğünde, çoğu aynı aidiyetlere sahip başka boyların katılımıyla kuruldu. Devletin kuruluş sürecinde Kaçarların başlıca rakipleri bu mezhep ve soy aidiyetlerini müştereken taşımıyorlardı. Erken dönem Kaçar tarih yazımında Kaçar ordularının zaferleri Kızılbaşların galibiyetleri olarak betimlenmekteydi. Kaçar Devleti, kuruluşunun akabinde Çarlık Rusya'yla ve doğusundaki Sünnilerle karşı karşıya geldi. Kaçar tarihinin akışı içinde kaleme alınan vekayinamelerde Rus ordularıyla çarpışan Kaçar ordularına Kızılbaş denmeye devam edildi. İran'ın doğusundaki Sünni rakiplerle karşı karşıya gelindiğinde Kızılbaş kavramı Şiilik vurgusu öne çıkarılarak kullanıldı. Kızılbaş kavramının Kaçarlar devrindeki içeriği Safeviler devrindeki içeriği kadar geniş değildi. Bu farklılığın temelinde Safevi Devleti'nin Kızılbaşları kendisine bağlayan Safevi tarikatından, Kaçar Devleti'nin ise bir Kızılbaş boyundan neşet etmesi yatıyordu. Kaçar şahları Safevi şahlarının aksine Kızılbaş boylarının mürşitliği iddiasını taşımıyorlardı. Safeviler devrinde devleti, ülkeyi ve hükümdarları da niteleyen Kızılbaş kavramının Kaçarlar devrindeki içeriği daha sınırlıydı. Kızılbaşlığın Safevilerden Kaçarlara, orduyu ve ordunun esasını teşkil eden Şii mezhebinden Türk boylarını tarif eden anlamı miras kaldı.

Anahtar Kelimeler: Kızılbaş, Kaçar, Türk, Şii, İran, Safevi

Abstract

Qajar State was founded by the Qajar tribe, which belonged to Shia sect and had Turkish origins. The tribes that supported the Qajars mostly had the same sectarian and ethnic background. During the establishment of Qajar State, the main rivals of the Qajars were either non Turkish, non-Shia, or both. In the early phase of the Qajar historiography, victories of the Qajar armies were defined as Qizilbash victories. Qajar State, after its founding, had to struggle against Russia and its eastern Sunni neighbours. In the chronicles written during the Qajar period, it continued to define the Qajar armies, combating the Russians, as Qizilbash. The term Qizilbash was used in a context emphasizing Shia affiliation when the Qajars faced eastern Sunni rivals. The context of the term Qizilbash was not as comprehensive in the Qajar era, as it was in the Safavid era. This difference was due to the fact that Safavid State was founded by the Safavid order, whose adherents were Qizilbash tribes, while Qajar State was founded by the Qajar tribe, which was one of those tribes. Unlike the Safavid shahs, who were also sufi leaders of Qizilbash tribes, the Qajar shahs did not have such position. The term Qizilbash, which defined the state, the country and the monarchs during

^{*} Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul / Türkiye mumin.semercioglu@msgsu.edu.tr; ORCID ID: 0000-0001-9153-9463

the Safavid period, had a more confined meaning in the Qajar era. It referred to Shia and Turkish tribes, and to the army based on them, as it did in the Safavids.

Keywords: Qizilbash, Qajar, Turkish, Shia, Iran, Safavid

Giriş

İran’da Türk hâkimiyetinin nihai evresini teşkil eden Kaçar Devleti (1796-1925) Safevilerin idaresinde bulunan Kaçar boyu tarafından kurulmuştur. Safevilere bağlı Kızılbaş boylarından olan Kaçarların saltanatı, Safevi Devleti’nin (1501-1736) yıkılmasıyla kaybolmanın eşğine gelen Safevi mirasını tümüyle olmasa da diri tutmuştur. Safeviler İran’da köklü bir dinî, siyasi ve toplumsal dönüşümün müsebbipleri iken Kaçarlar, Safevilerin sebep oldukları dönüşümün içinde yer alan unsurlardandır. Kızılbaşlık bu dönüşümün merkezindedir. Kızılbaş kavramının Kaçar Devleti’nin tarih yazımındaki içeriğini tespit etmek, Kaçar ve Safevi devletlerini Kızılbaşlığa yükledikleri anlamlar zemininde karşılaştırmak makalenin yazılma amacıdır. Kızılbaşlığı yaratan Safeviler ile Kızılbaşlık içinde yer almalarından yaklaşık üç asır sonra kendi devletlerini kuran Kaçarlar arasındaki benzerlik ve farklılıkların bu yaklaşımla daha anlaşılır olacağı düşünülmüştür. Kaçar vekayinamelerinde Kızılbaş sözünün geçtiği ifadelerin sağladığı veriler, Kızılbaşlığın Safevilerdeki yerine dair mevcut akademik çalışmalardaki bulgularla mukayese edilmiştir. Makalenin temel iddiası, Kızılbaş kavramının Kaçarlar devrindeki kullanımının Safeviler devrindeki kullanımıyla birebir örtüşmediğidir. Bu nedenle bir akademik çalışmada öne sürülen, Kızılbaşlığın Safevilerdeki manasının Kaçarlarda korunduğu iddiası eleştirilmiştir.

1. Safevilerde Kızılbaşlık ve Kaçar Devleti’nin Kuruluşu

Kızılbaşlık Türk siyaset ve kültür yazınına Safevilerle birlikte girmiştir. Safevi tarikatının sadece dinî değil aynı zamanda siyasi odak hâline gelişi, tarikatın ikinci şeyhi Sadreddin tarafından başlatılmıştır. Akkoyunlularla akrabalık tesis eden ve boy mensubu müritleriyle askerî sefer düzenleyen Şeyh Cüneyd, Safevi tarikatının siyasi faaliyetine devletleşme vasfı kazandırmıştır.¹ Safevi hanedanının kurucusu Şah İsmail’in babası Şeyh Haydar’ın (ö. 1488), kendisine bağlı boy mensupları için Şiiliğin on iki imamından mühlhem on iki dilimli kızıl bir başlık ihdas etmesiyle Kızılbaş kavramı doğmuştur. Safevi tarikatının devletleşme yolunda istinat ettiği boylar ve mensupları Kızılbaş adıyla anılmıştır.² Safevilerin çağrısıyla pek çok boy Azerbaycan ve İran’a göç etmiştir. İran’ın mezhep ve nüfus yapısını dönüştürerek bu dönüşümle uyumlu bir teşkilatlanmaya giden Safevilerde Kızılbaş kavramı devleti, hükümdarları, ülkeyi,

1 Yılmaz Karadeniz, “Safevi Devleti’nin Kuruluşu Meselesi: Kızılbaşların Ortaya Çıkışı”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, (2015), s. 63-64.

2 Irene Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, çev. Turan Alptekin, 5. bs., Demos Yayınları, İstanbul 2019, s. 52-53; Tufan Gündüz, *Kızılbaşlar Osmanlılar Safeviler*, 4. bs., Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2021, s. 107-114, 191; Seccad Hüseyini, “Seçir-i Tetevvür-i Manayi-i Vaje-i Kızılbaş”, *Mütalaat-ı Tarih-i İslam*, 32, (1396), s. 77-79.

orduyu ve Azerbaycan Türkçesini niteleyen bir içerik kazanmıştır.³ İran'ın Kızılbaş adıyla anılmasında ve Türkçenin yaygınlık kazandığı bir ülke hâline gelmesinde Kızılbaş nüfusunun kalabalıklığı ile muhtelif şehirlerde Kızılbaşlara arazi tahsis edilmesi etkili olmuştur.⁴ Devletin ve ordunun esasını oluşturan insan kitlesi için Türk ve Kızılbaş isimleri beraber kullanılmıştır.⁵ Zira Kızılbaşları teşkil eden zümreler arasında Türk olmayanlar kayda değer miktarda değildir.⁶

Kaçarlar Safevilerin destekçisi Kızılbaş boylarından biridir.⁷ Anadolu'daki yurtları Bozok (Yozgat) çevresi iken XV. yüzyılda Azerbaycan'a yerleşen Kaçarlara Safevi Devleti tarafından Gence ve Revan'ın yönetimi verildi. Kaçarların bir bölümü Safevi hükümdarı Şah Abbas (1587-1629) tarafından Hazar güneyindeki Esterabad'a yerleştirildi.⁸ Esterabad Kaçarları Koyunlu/Aşağı Baş ve Develü/Yukarı Baş kollarına ayrıldılar. Safevi Devleti'nin 1722'de başlayan Afgan istilasıyla çökmesi Kaçarları saltanata ulaştıran gelişmelerin önünü açtı. Koyunlu/Aşağı Baş Kaçarlarının reisi Feth Ali Han, Safevi hanedanının sadık beylerinden biri sıfatıyla mücadeleye atıldı fakat Afşar hanedanının kurucusu olan ve o esnada Safevilerin yanında yer alan Nadir Şah'ın tertibiyle ortadan kaldırıldı.⁹ Feth Ali Han'ın oğlu Muhammed Hasan Han İrani kökenli Lor aşiretinden Zendlere mensup Kerim Han karşısında başarısız oldu. Kaçarların iki kolu arasında süregelen düşmanlık başarısızlığın temel nedenlerinden biriydi.¹⁰ Kerim Han'ın ölümünden sonra Muhammed Hasan Han'ın oğlu Ağa Muhammed Han, başlıca rakibi Zendleri alt etmeyi başardı ve 1796'da Tahran'da şahlığını ilan etti.¹¹

Kızılbaş kavramının Safeviler devrindeki içeriğiyle Kaçarlar devrindeki içeriği farklılaşmıştır. Bu farklılaşmanın nedeni Safevi hanedanının Kızılbaşlar tarafından mürşit kabul edilen şeyhlerin

- 3 Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, 2. bs., Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s. 1-42, 149-150; Seccad Hüseyini, "Seyr-i Tetevvür-i Manayi-i Vaj-e-i Kızılbaş", s. 89-91.
- 4 Willem Floor-Hasan Javadi, "The Role of Azerbaijani Turkish in Safavid Iran", *Iranian Studies*, XLVI/4, (2013), s. 569-574.
- 5 Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s. 149-150; Tufan Gündüz, *Kızılbaşlar Osmanlılar Safeviler*, s. 188-192.
- 6 Hans R. Roemer, "The Qizilbash Turcomans: Founders and Victims of the Safavid Theocracy", *Intellectual Studies on Islam*, ed. Michel M. Mazzaoui-Vera B. Mooren, University of Utah Press, Utah 1990, s. 28-29.
- 7 Gholamhossein Zargarinejad, *Tarih-i İran Der Devre-i Kacariyye Asr-ı Ağa Muhammed Han*, 1. bs., Merkez-i Tahkik ve Tovse'e-i Ulum-i İnsani, Tahran 1395, s. 132-133. Safevi kaynaklarının Kaçarları Kızılbaş boyları arasında zikretmelerinin örnekleri olarak bkz. Hasan Bey Rumlu, *Ahsenü't-tevarih*, haz. Abdülhüseyin Nevai, İntişarat-ı Babek, Tahran 1357, s. 61; *Tarih-i Kızılbaşan*, haz. Mir Haşim Muhaddis, İntişarat-ı Behnam, Tahran 1361, s. 56-57.
- 8 Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s. 53-54, 96-97, 183-187; Nasır Tekmil Hümayun, *Hastgâh-ı Tarihî-i İl-i Kacar*, Pejuheşgah-ı Ulum-i İnsani ve Mütalaat-ı Ferhengi, Tahran 1394, s. 129-132.
- 9 Abdolvahid Soofizadeh, "Kaçar Hanedanı'nın Menşei ve İran'da Yükselişi: Ağa Muhammed Han Dönemi", *Dede Korkut'un İzinde 30 Yıl Prof. Dr. Üçler Bulduk'a Armağan*, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 53-56; Yılmaz Karadeniz, *İran Tarihi 1700-1925*, 2. bs., Selenge Yayınları, İstanbul 2020, s. 254-260.
- 10 John R. Perry, *Karim Khan Zand*, Oneworld, Oxford 2006, s. 5-43; Yılmaz Karadeniz, *İran Tarihi 1700-1925*, s. 261-265.
- 11 Gholamhossein Zargarinejad, *Tarih-i İran Der Devre-i Kacariyye Asr-ı Ağa Muhammed Han*, 1. bs., Merkez-i Tahkik ve Tovse'e-i Ulum-i İnsani, Tahran 1395, s. 243, 285, 422; Nobuaki Kondo, "How to Found a New Dynasty: The Early Qajars' Quest for Legitimacy", *Journal of Persianate Studies*, 12, (2019), s. 263-265.

riyaset ettiği Safevi tarikatından, Kaçar hanedanının ise bu tarikata müntesip Kızılbaş boylarından biri olan Kaçar boyundan doğmasıdır. Safevi Devleti'nin kuruluşuyla saltanat makamına gelen Safeviler, Kızılbaşların mürşitliği makamını terk etmemişlerdir. “Mürşid-i kâmil” unvanını kullanmış, Kızılbaşların başına bir “halifetü'l-hülefa” tayin ederek onları kendilerine bağlayan tarikat örgütlenmesini devlet teşkilatına dâhil etmişlerdir. Safevi Devleti'nin tasavvufi Şiilik yerine medrese Şiiliğini tercih etmesi ve Kızılbaş boylarının gücünü kırması, mahiyeti değiştirilip etkisizleştirilmesine rağmen bu örgütlenmenin lağvedilmesine yol açmamıştır.¹² Safevi Devleti kuruluşu ve yapısıyla Türk tarihinin istisnasıdır. Türk devletleri çoğunlukla bir boyun önce kendi içinde bütünlüğü sağlaması, sonrasında muhtelif boylarla siyasi merkezini oluşturması, nihayet çevre boy ve ülkelere hâkimiyetini tanıtmasıyla kurulmuşlardır.¹³ Safevi hanedanı bir boydan değil bir tarikattan çıkmış, siyasi merkezini sadece siyaseten değil mezheben de kendisine bağlı boylardan oluşturmuştur. Safevilerin İran'a yaşattıkları dinî-siyasi dönüşüm ve Kızılbaşların devlet içindeki ağırlığı yukarıda da değinildiği üzere Safeviler devrinde devletin, ülkenin, hükümdarların, ordunun, hatta Azerbaycan Türkçesinin Kızılbaş sözüyle nitelenmesini sağlamıştır.¹⁴ Kaçarlar devrinde ise Kızılbaş kavramının anlam alanının daraldığı görülmektedir. Safevi resmî tarihçiliğinin aksine Kaçar resmî tarihçiliğinde devletin, ülkenin, şahların veya Azerbaycan Türkçesinin Kızılbaş kavramıyla nitelenmesine tesadüf edilmemektedir.¹⁵ Safevilerde şahların meşruiyet temininde yararlanılan Kızılbaşların mürşitliği iddiası Kaçarlarda yoktur. Bu dönemde Kızılbaş kavramı tarikat örgütlenmesi bağlamındaki kullanımını yitirmiştir. Türk tarihindeki geleneksel devlet kuruluşlarının son örneklerinden birini gerçekleştiren yani bir boydan zuhur ederek devletleşen Kaçarların mürşitlik iddia etmeleri zaten söz konusu olamazdı. Aynı nedenle Safevilerin aksine seyitlik iddiası öne sürmeleri de mümkün değildi.¹⁶ Dahası Safeviler pek çok Kızılbaş boyunu parçalayarak zayıflatmışlardı.¹⁷ Kaçarlara gelindiğinde boyların yarattıkları sorunlar bölgesel düzeyde kaldı.¹⁸ Dolayısıyla Kaçar hanedanı için boyların sadakatinin sağlanmasına matuf özel bir örgütlenme ve unvan kullanımı ihtiyacı doğmamıştır. Kızılbaş kavramı Kaçar resmî tarihçiliğinde Kaçar Devleti'nin Safevi Devleti'nden farklılık arz eden kuruluşuna ve yapısına uygun bir içerikle karşımıza çıkmaktadır.

12 Roger Savory, *Safeviler Devrinde İran*, çev. Özgür Kolçak, 1. bs., Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2021, s. 2, 17, 29, 259, 262.

13 Hayrunnisa Alan, “Türklerde Devlet Kurma Biçimi”, *Afyonkarahisar I. Türk Tarihi Sempozyumu Türklerde Devlet (19-21 Ekim 2017)*, ed. Hayrunnisa Alan vd., İstanbul 2018, s. 102-107.

14 Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s. 1-42, 149-150; Seccad Hüseyini, “Seyr-i Tetevvür-i Manayi-i Vaje-i Kızılbaş”, s. 89-91.

15 Kaçarlarda devletin ve Türkçenin adlandırılması ile hükümdar unvanları hakkında bk. Mümin Semercioğlu, *Kaçar Tarih Yazıcılığında Hanedanın Meşruiyeti*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2023, s. 25-83, 107-138, 203.

16 Hamid Algar, *Religion and State in Iran 1785-1906*, University of California Press, California 1980, s. 41.

17 Ann K. S. Lambton, *Landlord and Peasant in Persia*, Oxford University Press, London 1953, s. 106-107; Roger Savory, *Safeviler Devrinde İran*, s. 82-90.

18 Ann Lambton, *Qajar Persia*, I.B.Tauris, London 1987, s. 96-97.

2. Kaçar Tarih Yazımında Kızılbaş Kavramının İçeriği

Safevi hanedanını sonlandırarak İran tahtını 1736'da ele geçirince Nadir Şah namını alacak olan Horasan Afşarlarının beyi Nedr Kulu, Afgan istilasıyla çöken Safevi Devleti'nin ayakta tutulması mücadelesi esnasında tarih sahnesine çıkmıştı. Afganların kuşatması altındaki İsfahan'dan kaçırılan Safevi şehzadesi Tahmasb'ın destekçilerinden biriydi.¹⁹ Tahmasb'ın bir diğer destekçisi, Kaçar hanedanının kurucusu Ağa Muhammed Han'ın dedesi Feth Ali Han idi. Nadir Şah rakip gördüğü Feth Ali Han'ı 1726'da ortadan kaldırdı.²⁰ Erken dönem Kaçar vekayinamelerinden olan *Tarih-i Mülkara*'nın Feth Ali Han hakkındaki anlatımları Kaçarların Kızılbaş boylarıyla ilişkisinin nasıl başladığı ile ilgili ilk bilgileri vermektedir. Afganların eline düşen İsfahan'dan kurtulan Tahmasb'ı cülus etmiş bir hükümdar olarak sunan *Tarih-i Mülkara*'ya göre Kızılbaşlar tahta çıkışını haber aldıkları Şah Tahmasb'ın etrafında toplanmaya başlamışlardı. Feth Ali Han da emrindeki kuvvetlerle beraber Şah'a katılmıştı.²¹ Vekayinamenin bu anlatısı Feth Ali Han'ın, Tahmasb'ın maiyetine katılan Kızılbaş beylerinden biri görüldüğü izlenimini vermektedir. Lakin Feth Ali Han'ın emrinde "Kacariyye", "Kızılbaşıyye" ve "Türkmaniyye" kuvvetlerinin bulunduğu dair kayıta²² Feth Ali Han kendi boyunun yanı sıra emrine giren Kızılbaşların ve bu arada Türkmenlerin başına geçmiş bir bey konumundadır. Keza başka bir muharebesinde de yine Kaçarlara ve Kızılbaşlara önderlik ettiği yazılıdır.²³ Mezkûr malumat Kaçar Devleti'nin kurulmasından çok daha önce kimi Kızılbaş boylarının Ağa Muhammed Han'ın dedesi Feth Ali Han'ın beyliğini tanıdıklarına işaret eder. Kaçar beyinin emrine giren Türkmenler ise Gürgân ve Esterabad'ın Sünni Türkmenleri olup Kaçar Devleti'nin kuruluş sürecinde Kaçarlarla beraber hareket etmişlerdir. Ancak Ağa Muhammed Han'dan itibaren Kaçar idaresi Yomutlar ve Göklenler başta olmak üzere itaatsiz Türkmenler üzerine ordu sevk etmek zorunda kalacak, Türkmenlerle yaşanan gerginlik mezhep ihtilafı mahiyeti kazanacaktır.²⁴ Kızılbaşların bahsi *Tarih-i Mülkara*'da, Nadir Şah'ın tertibiyle Feth Ali Han'ın öldürülmesi vesilesiyle de geçmektedir, olayı öğrendiklerinde Tahmasb'ın ordusunu yağmalayarak geri döndükleri ifade edilmektedir.²⁵ Vekayiname müellifi aslında bu ifadesiyle, Kızılbaşların bir bölümünün sadakatlerini artık yıkılmakta olan Safevi hanedanına değil Kaçarlara sunduklarına dikkat çekmektedir. Kaçar Devleti'nin kuruluş anlatısından Feth Ali Han'ın yanı sıra, oğlu Muhammed Hasan Han'ın ve bilhassa torunu Ağa Muhammed Han'ın ordularını da Kaçar boyu ile diğer Kızılbaş boylarının oluşturduğu anlaşılmaktadır.

19 L. Lockhart, *Nadir Shah*, Lozac & Co., London 1938, s. 17-26; Ernest S. Tucker, *Nadir Shah's Quest for Legitimacy in Post-Safavid Iran*, The University Press of Florida, Florida 2006, s. 1-4.

20 L. Lockhart, *Nadir Shah*, s. 8-26.

21 Mirza Ali Kulu bin Muhammed İkbâl Çolavi, *Tarih-i Mülkara*, haz. Cemşid Kaimi-Ramin Yelfani, Nida-yı Tarih, Tahran 1400, s. 25.

22 *Age.*, s. 29.

23 *Age.*, s. 33.

24 Abbas Serefrazi, "Revabit-ı Kacarha ve Türkmenha Ez Agaz Ta Payan-ı Devre-i Nasiri", *Mütalaat-ı Tarih-i Ferhengi*, 3, (1389), s. 2-7.

25 Mirza Ali Kulu bin Muhammed İkbâl Çolavi, *Tarih-i Mülkara*, s. 34-35.

Erken dönem Kaçar vekayinamelerinin bir diğeri *Tarih-i Muhammedi*'de Kızılbaş kavramı ilk defa Ağa Muhammed Han'ın babası Muhammed Hasan Han'ın (ö.1759) Afganlarla çarpışan ordusunun öncülerini tarif için kullanılmaktadır. Nadir Şah İran'ı istila ederek Safevi iktidarını çökerten Afganları ülkeden çıkarmış ancak bir bölümünü kendisine bağlayarak ordusuna katmıştı. Nadir Şah'ın 1747'de öldürülmesinden sonra emrindeki Afganlardan Ahmet Şah Horasan'ı ele geçirdi.²⁶ Kaçarların yaşadığı, Horasan batısındaki Esterabad ve çevresine yönelen Afganlara karşı Muhammed Hasan Han'ın sevk ettiği Kaçar ordusunun öncüleri "Kızılbaş ordularının karavulları" olarak adlandırılmaktadır.²⁷ Afganlarla çarpışan Kaçar askerlerinin Kızılbaş adıyla zikredilmeleri Şii Kaçarlar ve Sünni Afganlar arasındaki mezhep farkından ötürü özellikle önemlidir.

Kaçar Devleti'nin kurucusu Ağa Muhammed Han'ın 1785 yılında, Afganlardan bir zümreyi ordularına katan İrani kökenli Zendleri yenilgiye uğratarak İsfahan'ı alması²⁸ münasebetiyle Kızılbaş kavramı, Türk ve Şii Kaçarların soy ve mezhep aidiyetlerini yansıtmak için içerikle görünüm kazanır. *Tarih-i Muhammedi*'nin anlatımlarına nazaran, nevrüz sonrasında harekete geçen Kızılbaş ordusunun getirdiği "Muhammedî çiçekler" İsfahan'ı kış mevsiminden kurtararak bahara kavuşturmuştur. İsfahan'a yürüyüşünde Halaç ve Bayatların katılımıyla büyüyen Kaçar ordusunun zaferi canını hiçe sayan Türklerin zaferidir. Kaçarlarla Zendlerin ikinci karşılaşmalarında Afşar ve Karagözlü boylarından da Kaçarlara katılım yaşanır. Zendlerin ordusunda ise kendi aşiret mensuplarının yanı sıra Afganlar bulunur. Kaçarların bir kez daha zafer kazanmaları üzerine Zend ordusu dağılır, Afganlar firar eder ve Kaçar ordusu İsfahan'a girer. Ağa Muhammed Han'ın yeğeni ve halefi Şehzade Feth Ali, valilik ettiği Mazenderan'dan amcasına hitaben kaleme aldirdığı mektupta Sünni Afganların Hakk'ı bilen, din gayretiyle çarpışan Kızılbaş sipahilerinden korkarak kaçtıklarını yazar. Müfsitlerin Kaçar beyleriyle Türk komutanları tarafından temizlendiğini belirtir.²⁹ Görüldüğü üzere *Tarih-i Muhammedi*'de Kızılbaş kavramının kavmi ve mezhebi içeriği belirgin olup Kaçar-Zend rekabetinin taraflarından biri Kaçar, Türk ve Kızılbaş adlarıyla anılmaktadır. Safevi tarih yazımının, ordunun dayandığı insan kitlesini Türk ve Kızılbaş adlarıyla tanımlama tutumu³⁰ tevarüs edilmiştir. Türk kökenli başka boyların da dâhil olduğu Kaçar ordusu, İrani kökenli Zendler karşısında hem Türk hem de Kızılbaş isimlerini taşımaktadır. Şehzadenin dilinden kaydedilen mektupta Sünni Afganları firar ettiren Şii Kaçar askerleri, din uğrunda savaşan Kızılbaşlar olarak nitelenirken ordunun Kaçar beyleri ve Türk komutanları idaresinde bulunduğu vurgulanır. Kaçar tarih yazıcılığının başlangıcından itibaren orduya ve orduyu meydana getiren Şii mezhebinden Türk boylarına

26 Ernest S. Tucker, *Nadir Shah's Quest for Legitimacy in Post-Safavid Iran*, s. 35-39, 59, 102, 108.

27 Muhammed Fethullah bin Muhammed Taki Sarevi, *Tarih-i Muhammedi*, haz. Gulamrıza Tabatabai Meed, Müessesesi-i İntişarat-ı Emir-i Kebir, Tahran 1371, s. 37.

28 John R. Perry, *Karim Khan Zand*, s. 20, 85; Gholamhossein Zargarinejad, *Tarih-i İran Der Devre-i Kacarîyye Asr-ı Aga Muhammed Han*, s. 255-256; Nobuaki Kondo, "How to Found a New Dynasty: The Early Qajars' Quest for Legitimacy", s. 264.

29 Muhammed Fethullah bin Muhammed Taki Sarevi, *Tarih-i Muhammedi*, s. 139-145.

30 Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s. 149-150; Tufan Gündüz, *Kızılbaşlar Osmanlılar Safeviler*, s. 188-192.

Kızılbaş isminin verildiği açıktır. Bu yönüyle Kızılbaş kavramı Safeviler devrindeki boy ve ordu mensubiyetini kasteden manasını³¹ korumuştur. Nitekim Kaçar devrinin devlet müverrihi olmayan müelliflerinden Zeynelabidin Şirvani,³² Safevilerden beri Türk kökenli ve Şii mezhepli kılıç ehlinin Kızılbaş olarak tanımlandığını yazmıştır.³³ Kavramın *Tarih-i Muhammedi*'deki içeriği Şirvani'nin tanımına birebir uygundur. Zira Türk kökenli olmayan Zendler ile ne Türk ne de Şii olan Afganlara karşı Kaçar ordusu Kızılbaş adıyla zikredilmektedir. İsfahan'ın alınmasının hemen akabinde isyan eden, Şiiliğe mensubiyetleriyle beraber Türk değil, İrani kökenli olan Bahtiyariler³⁴ üzerine yollanan kuvvetlere de Kızılbaş askeri denmektedir.³⁵ Mezkûr vekayinamede Kızılbaş kavramının mezhebî içeriği en bariz biçimde Sünni Türkmenlere yöneltilen sefer münasebetiyle açığa çıkmaktadır. Ağa Muhammed Han'ın Türkmenlerle çarpışan ordusu mücahitler, "Sünnileri kıran Şiiler" ve "adap bilen Kızılbaş sipahileri" ifadeleriyle tavsif edilmektedir.³⁶

Kaçar Devleti Türk ve Şii Kaçar boyunun, çoğu kendisiyle aynı soy ve mezhepten boylarla birlikte, Türklük ve Şiilik aidiyetlerini müştereken taşımayan unsurlara karşı mücadelesiyle kurulmuştur. Devletin kuruluş mücadelesinde Kaçarlara katılan boylar arasında Türk veya Şii olmayanlar da vardır fakat azınlıktadır.³⁷ Safevilerin hizmetindeki Kızılbaşların da hemen hemen tamamı Türk'tür.³⁸ Safevi ve Kaçar ordularına Türk ve Kızılbaş denmesi, her iki devletin gücünü soy ve mezhep itibarıyla aynı insan kitlesinden almasının sonucudur. Kaçarların yanında başka Türk boyları yer alırken Zendleri Afganların desteklediğine dair, Kaçarların kuruluş dönemi vekayinamesi *Tarih-i Muhammedi*'nin sunduğu bilgiler³⁹ Kaçar Devleti'nin kurulmasının İran'da Şii Türklerin yeniden iktidara gelişi olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir. Kaçarların başlangıçta ittifak edip sonrasında karşı karşıya geldikleri Türkmenler Sünni, isyanlarını bastırdıkları Bahtiyariler ile esas rakipleri Zendler Şii lakin İrani kökenli, Afganlar ise ne Şii ne de Türk kökenlidir. Rakiplerinin Türklük ve Şiilik aidiyetlerini bir arada taşımadıklarına dikkat edilirse, Kaçarların saltanat kavgasını kazanmasıyla İran'da Kızılbaşlığın siyaseten canlandığı ortaya çıkar. Kızılbaşlıkları hasebiyle rakipleri karşısında Safevi mirasının temsilcisi Kaçarlardır.⁴⁰ Sonlandırdığı Safevi hanedanının mirasını tasfiyeye girişen Nadir

31 Hans R. Roemer, "The Qizilbash Turcomans: Founders and Victims of the Safavid Theocracy", s. 28-29; Tufan Gündüz, *Kızılbaşlar Osmanlılar Safeviler*, s. 88-89, 112-114.

32 Zeynelabidin Şirvani hakkında bk. Hüseyin Nasir Bağban, "Zendeğname-i Hodneveşt-i Hac Zeynelabidin Şirvani Be Hemrah-ı Yek Mürasele ve Kürsüname-i Silsile-i Nimetullahiye", *Ayine-i Miras*, 52, (1392), s. 284-286.

33 Zeynelabidin Şirvani'nin Kızılbaşlık tanımı için bk. Seccad Hüseyini, "Seyr-i Tetevvür-i Manayi-i Vaje-i Kızılbaş", s. 91.

34 Gene R. Garthwaite, *Khans and Shahs*, I. B. Tauris, London 2009, s. 6.

35 Muhammed Fethullah bin Muhammed Taki Sarevi, *Tarih-i Muhammedi*, s. 147.

36 *Age*, s. 230-234.

37 Nahid Behzadi, "Zendiyân Ez Nigah-ı Menabi-i Kacar", *Rüşd-i Amuşeş-i Tarih*, 2, (1379), s. 36; Gholamhossein Zargarinejad, *Tarih-i İran Der Devre-i Kacarîye Asr-ı Ağa Muhammed Han*, s. 241-253.

38 Hans R. Roemer, "The Qizilbash Turcomans: Founders and Victims of the Safavid Theocracy", s. 28-29.

39 Muhammed Fethullah bin Muhammed Taki Sarevi, *Tarih-i Muhammedi*, s. 139-145.

40 J. R. Perry, "The Last Safavids 1722-1773", *Journal of the British Institute of Persian Studies*, IX, (1971), s. 68.

Şah Şiiilik ve Sünnilik arasındaki ayrılığı bitirmeyi hedeflerken,⁴¹ Kaçarların Şiiilik aidiyetleri barizdir.⁴² Türk kökenli olmayıp Safevilerin Kızılbaş boyları arasında yer almayan Zendlerin devletini yıkan⁴³ ve İran'ı Afganların arta kalanlarından temizleyen⁴⁴ Kaçarların iktidarında hâkim unsur Türklerdir.⁴⁵ Zendleri yenilgiye uğratan Kaçar ordusuna Türk ve Kızılbaş diyen *Tarih-i Muhammedî* müellifi, Tacikler yani İraniler tarafından Türklerin hakkı olan iktidarın gasp edilmek istendiğini ve Ağa Muhammed Han'ın Türk boylarının ısrarıyla şahlığını ilan ettiğini yazarak⁴⁶ bir yandan saltanat mücadelesini kazanan Kaçarların Türklüğünü belirtmekte⁴⁷ öte yandan yalnızca Kaçarları değil Kızılbaşlığı da Türklükle ilişkilendirmektedir. Kızılbaşlık Kaçarların saltanatında mezhebî, kavmî ve askerî boyutlarını yeniden elde etmekle beraber artık ne Kızılbaşlar Şah Abbas öncesi Safevi idaresindeki nüfuzlarına sahiptirler⁴⁸ ne de Kaçar şahları Kızılbaşlar nezdinde Safevi şahlarının konumundadırlar.

Kızılbaş kavramı Kaçar tarihinin seyri içinde ve Kaçar tarih yazımının sonraki ürünlerinde orduyu niteleyen bir kullanıma sahip olmayı sürdürür. Ağa Muhammed Han'ın Tiflis'e uzanan seferlerine karşılık olarak sevk edilen Rus ordusu, II. Katerina'nın 1796'daki ölümü üzerine geri dönmüştür.⁴⁹ Bu durum Rus ordusunun "tevaif-i Kızılbaşıyye-i İran" yani İran'ın Kızılbaş taifelerinden çekinerek saldırıdan vaz geçtiği şeklinde aktarılmaktadır.⁵⁰ Böylece Kızılbaş sözü Türk ve Müslüman olmayan yabancı bir güce karşı kullanıldığı gibi ordunun Kızılbaş boylarından oluştuğu bilgisi de verilmektedir. Ağa Muhammed Han'ın 1797'de öldürülmesini müteakip saltanat davasına kalkan Şekkaki Kürtlerinden Sadık Han'ın topladığı kuvvetlere karşı, Kaçar Devleti'nin ikinci hükümdarı Feth Ali Şah'ın başında bulunduğu ordunun galibiyetinden⁵¹ Kızılbaşların zaferi diye bahsedilir.⁵² Ağa Muhammed Han'ın iktidarında kıyısından dönülen İran-Rusya savaşı yeğeni ve halefi Feth Ali Şah'ın hükümdarlığında uzun yıllar devam etmiştir. İran'ın Rusya ile yaşadığı her iki savaştan da (1804-1813 ve 1826-1828) mağlubiyetle ayrılmasının esas nedeni modern Rus ordusu karşısında Kaçar ordusunun büyük

41 L. Lockhart, *Nadir Shah*, s. 271, 279; Ernest S. Tucker, *Nadir Shah's Quest for Legitimacy in Post-Safavid Iran*, s. 39-41.

42 Said Amir Arjomand, "The Shi'ite Hierocracy and the State in Pre-modern Iran: 1785-1890", s. 45, 49.

43 Ernest S. Tucker, *Nadir Shah's Quest for Legitimacy in Post-Safavid Iran*, s. 110.

44 Gholamhossein Zargarinejad, *Tarih-i İran Der Devre-i Kacariyye Asr-ı Ağa Muhammed Han*, s. 190, 200-201, 255-256.

45 Namiq Musalı, "Kaçarlar Döneminde Türk Kimliği ve Türkçenin Konumu Meseleleri Üzerine", *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, II/4, (2018), s. 136-138.

46 Muhammed Fethullah bin Muhammed Taki Sarevi, *Tarih-i Muhammedî*, s. 95, 141, 145, 282.

47 Nahid Behzadi, "Zendiyan Ez Nigah-ı Menabi-i Kacar", s. 30; Mümin Semercioğlu, *Kaçar Tarih Yazıcılığında Hanedanın Meşruiyeti*, s. 191.

48 Kathryn Babayan, "The Safavid Synthesis: From Qizilbash Islam to Imamite Shi'ism", *Iranian Studies*, XXVII/1-4, (1994), s. 147, 158-159; Ann K. S. Lambton, *Landlord and Peasant in Persia*, s. 106-107, 140-141.

49 Muriel Atkin, *Russia and Iran 1780-1828*, University of Minnesota Press, Minneapolis 1980, s. 47.

50 Rıza Kulu Han Hidayet, *Tarih-i Ravzatü's-safa-i Nasırı IX*, haz. Cemşid Keyanfer, Esatir, Tahran 1380, s. 7412.

51 Gavin R.G. Hambly, "Agha Muhammad Khan and the Establishment of the Qajar Dynasty", *The Cambridge History of Iran*, VII, ed. Peter Avery, Gavin Hambly, Charles Melville, Cambridge University Press, Cambridge 2008, s. 132-133.

52 Mirza Fazlullah Şirazi Haveri, *Tarih-i Zülkarneyn I*, haz. Nasır Efşarfer, Kitaphane, Tahran 1380, s. 56.

ölçüde süvarilerden oluşmasıdır.⁵³ Her ne kadar mevzii bir karşılaşmada Kaçar ordusunun galibiyeti vesilesiyle de olsa İran süvarilerinin daima Kızılbaş usulüyle savaştıkları kaydedilerek, süvarilere dayanan Kaçar ordusunun yapısına ve muharebe tarzına Kızılbaş sözüyle işaret edilmektedir.⁵⁴ Ruslarla cenk eden askerlerin “Kızılbaşıyye ve Kacariyye”, “tüfengçıyan-ı sipah-ı Kızılbaş ve Kacar”, “gaziyan-ı Kızılbaşıyye ve Kacar” şeklinde zikredilmesi ise orduyu Kaçar boyu ile diğer Kızılbaş boylarının oluşturduğuna delalet eder.⁵⁵ Rusya’yla yaşanan ilk savaşın yenilgiyle sonuçlanması Kafkasya’nın Müslüman halkının kurtarılması düşüncesini İran siyasetinin gündemine sokmuş, Şii ulema barışın korunmasından yana olan Feth Ali Şah’ı savaşa zorlamıştır. Yine yenilgiyle bitecek olan ikinci savaşa ulemanın cihat çağrısıyla girilmesi,⁵⁶ Kaçar vekayinamelerinin birinde ulema tarafından Ruslara karşı cihadın Kızılbaş askerlerine farz kılındığı ifadesiyle nakledilmektedir.⁵⁷

Rusya ile savaşlarını 1828’de imzalanan Türkmençay Antlaşması’yla sonlandıran Kaçar Devleti’nin, doğusundaki Sünni komşularıyla sorunları daha geç tarihlere dek muharebe ve savaşlara yol açmıştır. İran sınırlarının dâhilinde ve haricinde yaşayan Türkmenler yağmacılıklarıyla Kaçar idaresini rahatsız etmişlerdir.⁵⁸ Kaçar Devleti ile Hive Hanlığı arasındaki arazi ve mezhep ihtilafları, Türkmenler tarafından kaçırılan Şii İran ahalisinin Hive’de köle olarak satılması, iki devlet arasında iyi ilişkilerin tesis edilmesini engellemiştir.⁵⁹ Afganlarla vuku bulan gerginliklerin temelinde Kaçarların Herat ve çevresine yönelik hak talepleri ile burada yaşayan Şiilerin himayesi lüzumu yer almıştır.⁶⁰ Yukarıda da belirtildiği gibi Ağa Muhammed Han’ın Türkmenler üzerine açtığı sefer dolayısıyla Kaçar ordusu “Sünnileri kıran Şiiler” ve “adap bilen Kızılbaş sipahileri” olarak tarif edilmiştir.⁶¹ Ağa Muhammed Han’ın halefi Feth Ali Şah’ın emriyle Türkmenler üzerine yollanan orduya Kızılbaş denirken, Kaçar hanedanının ikinci şahı, “Şii soyundan saf itikatlı hükümdar” olarak anılmaktadır.⁶² Her iki kayıta da Kızılbaş kavramı, Sünni Türkmenler karşısında Kaçarların Şiiliğinin vurgulanması bağlamı içindedir. Kaçarlar için esir edilen Şii tebaanın özgürleştirilmesi Türkmenlere yönelik seferlerin sebebidir.⁶³ Nasrüddin Şah (1848-1896) devrinde yine aynı sebeple Türkmenlerin cezalandırılması anlatılırken Şii esirlere Kızılbaş esirler denmektedir.⁶⁴ Kızılbaş kavramının

53 Muriel Atkin, *Russia and Iran 1780 – 1828*, s. 107-111.

54 Rıza Kulu Han Hidayet, *Tarih-i Ravzatü’s-safa-i Nasiri IX*, s. 7534.

55 *Age.*, s. 7545, 7552, 7567.

56 Hamid Algar, *Religion and State in Iran 1785-1906*, s. 87-90.

57 Cihangir Mirza, *Tarih-i Nov*, haz. Abbas İkbâl, Kitaphane-i Ali Ekber İlmi, Tahran 1327, s. 263.

58 Gholamhossein Zergerinejad-Nergis Alipur, “Türkmenha ve Bordegi-i İraniyan Der Asr-ı Kacar”, *Faslname-i İlmi-Pejuheşi-i Ulum-i İnsani-i Daneşgah-i Ezzehra*, 77-2, (1388), s. 24, 28, 33-36.

59 Seyyid Ali Kerimi, “Berhordha-i Nizami-i Devlet-i Kacar ve Hanat-ı Asya-i Merkezî”, *Faslname-i Gencine-i Esnad*, 59, (1384), s. 12-17.

60 Sümeyye Hamidi-Nasır Yusufzahi, “İran ve Mesele-i Herat ve Kandahar Der Devre-i Kacar”, *Faslname-i Tarih-i Revabıt-ı Harici*, 64, (1394), s. 5-16.

61 Muhammed Fethullah bin Muhammed Taki Sarevi, *Tarih-i Muhammedi*, s. 230-234.

62 Rıza Kulu Han Hidayet, *Tarih-i Ravzatü’s-safa-i Nasiri IX*, s. 7773.

63 Gholamhossein Zergerinejad-Nergis Alipur, “Türkmenha ve Bordegi-i İraniyan Der Asr-ı Kacar”, s. 34-40.

64 Rıza Kulu Han Hidayet, *Tarih-i Ravzatü’s-safa-i Nasiri X*, s. 8754.

buradaki anlamı, Kaçar tarih yazımında Şiilik aidiyetiyle beraber boy mensubiyetini de kapsayan genel anlamından ayrı düşmektedir. Çünkü Türkmenlerin tutsak aldığı halkın tümünün ismi durumundadır. Türkmenlerin Kaçar idaresini zora sokan saldırıları, İran ve Hive Hanlığı'nın sınırdış oldukları, Hazar'ın güneydoğusundaki topraklarda gerçekleşmekteydi. Kaçarlarla Hanlık arasındaki ihtilaf Rusya'nın Hive Hanlığı'nı işgaline kadar devam etti.⁶⁵ Türkmenlerin desteğini alan Hanlık ordusu ile Kaçar ordusunun Feth Ali Şah devrinde (1797-1834) vuku bulan bir muharebesi nakledilirken de Kaçar ordusuna Kızılbaş süvarileri denmektedir.⁶⁶

Kaçar tarih yazımında Herat meselesi dolayısıyla Kızılbaş kavramına çokça müracaat edilmiştir. Kaçarlar bölge üzerindeki emellerini gerekçelendirirken, Safeviler ve Nadir Şah tarafından kimi Kızılbaş boylarının buraya yerleştirilmesiyle doğmuş Şii-Kızılbaş nüfusunun⁶⁷ korunması hususunu öne çıkarmışlardır.⁶⁸ Kaçar Devleti'nin Herat'a tertip ettiği üç seferden ilki Feth Ali Şah'ın veliat şehzadesi Abbas Mirza'nın vefatı (1833), Muhammed Şah (1834-1848) ve Nasırüddin Şah'ın (1848-1896) hükümdarlıklarında gerçekleşenleri İngilizlerin müdahaleleriyle sonuçsuz kalmıştır. Nasırüddin Şah İran'ın Herat ve çevresindeki taleplerinden 1857 Paris Antlaşması ile vaz geçmiştir.⁶⁹ Kaçar tarih yazımı bölgenin Kızılbaşlarınca Kaçar ordusunun yardımı çağrıldığına dair anlatılar barındırmaktadır. Bu anlatılara göre Kabil Kızılbaşlarından gelen temsilciler ülkedeki taht kavgasının kendilerini zora düşürdüğünü, İran reayası olmalarından ötürü zarar gördüklerini, bir Kaçar şehzadesi önderliğindeki orduyla Herat, Kabil, Kandahar ve Peşaver'in fethinin mümkün olduğunu dile getirmişlerdir.⁷⁰ Kabil Kızılbaşlarının temsilcileri olarak tanıtılan zevatın Cevanşir nisbesini taşımaları⁷¹ boy mensubiyetlerini belli etmesi bakımından önemlidir. İran reayası oldukları beyanıyla Kaçarlar tarafından kendi tebaaları addedildiklerine temas edilmektedir. Feth Ali Şah'ın iktidarında somutlaşan Herat meselesi Nasırüddin Şah dönemi vekayinamelerinde de bittabi ele alınmakta, hem Kabil Kızılbaşları hem de Afganistan Kızılbaşları tabirlerine yer verilmektedir.⁷² Feth Ali Şah devrinden beri Kızılbaşların yeniden İran yönetimine girmeyi istedikleri tekrarlanmaktadır.⁷³ Kabil Kızılbaşlarının Afgan baskısından bunalmaları Kaçarların müdahale sebebi olarak sunulmaktadır.⁷⁴

Kızılbaş kavramının Kaçar tarih yazımında, Şii ve Türk boyların, Kaçar ordusunun ve Afganistan'daki boy mensubu Şii nüfusunun tarifi için kullanıldığı böylece anlaşılmaktadır.

65 Seyyid Ali Kerimi, "Berhordha-i Nizami-i Devlet-i Kacar ve Hanat-ı Asya-i Merkezi", s. 12-17.

66 Rıza Kulu Han Hidayet, *Tarih-i Ravzatü's-safa-i Nasiri IX*, s. 7692.

67 Afganistan'daki Şii-Kızılbaş boyları hakkında bkz. Zahide Ay, "Hazaraların Şiileşmesinde Safevi Etkisi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 47, (2019), s. 402-403.

68 Sümeyye Hamidi-Nasır Yusufzahi, "İran ve Mesele-i Herat ve Kandahar Der Devre-i Kacar", s. 5-16.

69 Firoozeh Kashani-Sabet, *Frontier Fictions*, Princeton University Press, Princeton 1999, s. 30-33.

70 Mirza Fazlullah Şirazi Haveri, *Tarih-i Zülkarneyn II*, s. 695-696.

71 *Age.*, s. 695-696, 767, 789.

72 Muhammed Taki Lisanülmülk Sipih, *Nasihü'l-tevarih I*, haz. Cemşid Keyanfer, Esatir, Tahran 1377, s.299, 416.

73 Muhammed Taki Lisanülmülk Sipih, *Nasihü'l-tevarih I*, s. 416; Rıza Kulu Han Hidayet, *Tarih-i Ravzatü's-safa-i Nasiri IX*, s. 7995.

74 Muhammed Hasan Han İtimadüsaltana, *Tarih-i Muntazam-ı Nasiri III*, haz. Muhammed İsmail Rıdvani, Dünya-yı Kitab, Tahran 1363, s. 1594.

Bu noktada S. Hüseyini tarafından öne sürülen, Safeviler devrinde Kızılbaş kavramının taşıdığı anlamın Kaçarlar devrinde de korunduğu iddiasına değinmek gerekir. Bu iddiaya göre Kaçarlarda sadece ordu değil devlet de Kızılbaş adıyla nitelenmiştir. Kanıt olarak Mirza Cemal Cevanşir'in kaleme aldığı *Tarih-i Karabağ*'da geçen "Devlet-i Kızılbaş" ibaresi gösterilmektedir.⁷⁵ Ancak Mirza Cemal Cevanşir Kaçar müverrihlerinden değildir. Nadir Şah'ın öldürülmesiyle Azerbaycan'da teşekkül eden mahalli devletlerden olan Karabağ Hanlığı (1747-1805)⁷⁶ ricalindedir. Telif ettiği eser Kaçarların resmî tarih yazımı ürünlerinden değildir.⁷⁷ Hâliyle mezkûr eserde Kaçar Devleti'ne "Kızılbaş Devleti" denmesi Kaçar tarih yazıcılığının eğilimini değil müellifin şahsi tercihini veya Karabağ Hanlığı'nın Kaçar Devleti'ne bakışımı yansıtır. Ayrıca Nasırüddin Şah dönemi (1848-1896) vekayinamelerinden *Tarih-i Ravzatü's-safa-i Nasiri*'nin Safevilere yaklaşımı, Kaçarların Kızılbaşlık hususunda Safevileri kendilerinden başka bir konumda addettiklerini ortaya koymaktadır. Vekayinamede Safevi şahları "ülkeler fetheden Kızılbaş sultanları" ve "İran'ın Kızılbaş sultanları" olarak anılmaktadır.⁷⁸ Buna mukabil Kaçar şahlarının da Safevi şahları gibi Kızılbaş hükümdarları olarak algılandıklarını ortaya koyan ifadeler yoktur. Belli ki Kaçarların hafızasında Kızılbaş hükümdarlığı, diğer Kızılbaş boyları gibi tarikat iken intisap ettikleri, devlet iken bünyesine dâhil oldukları Safevilere mahsustur. Kızılbaşlığın Safeviler devrindeki anlamının Kaçarlar devrinde bütünüyle korunduğunun, Kaçarlarda devlet, ülke ve saltanat makamının Kızılbaş adıyla nitelendiğinin söylenebilmesi için Kaçar resmî tarihçiliğinden örnekler verilmelidir fakat S. Hüseyini'nin iddiası böylesi örneklerle dayanmamaktadır.

Kaçar saltanatı sona yaklaşırken Kızılbaş kavramının, resmî tarihçilikte kullanımdan düştüğü göze çarpmaktadır. Muzafferüddin Şah dönemi (1896-1907) vekayinamelerinde Kızılbaş kavramına dönemin olayları anlatılırken de geçmiş hadiseler konu edilirken de yer verilmemektedir.⁷⁹ Kavramın resmî tarih yazımında kullanılmaz hâle gelişinin nedenleri düşünülürken Kızılbaşlığın hem askerî hem de mezhebî-tasavvufî veçheleri göz önünde bulundurulmalıdır. Askerî veçheden bakılırsa, Nasırüddin Şah'ın yürüttüğü modernleşme sürecinde teşkil edilen yeni birliklerin öne çıkması nedenlerden biri olabilir. Herat'ı himaye eden İngiltere ile 1857'de, Hive'yi işgal eden Rusya ile 1881'de imzalanan antlaşmalar neticesinde, doğusundaki arazilere dair hak taleplerinden vaz geçen Kaçar Devleti'nin yeni savaşlara

75 Mirza Cemal Cevanşir'in Kaçar Devleti'ni "Devlet-i Kızılbaş" olarak adlandırdığı hususunda bk. Seccad Hüseyini, "Seyr-i Tetevvür-i Manayi-i Vaje-i Kızılbaş", s. 91.

76 Kaçarlar karşısında Rusya'nın himayesine girmeyi tercih eden Karabağ Hanlığı'na dair bkz. Ali Asker-Sedanur Şeyban, "Kürekçay Anlaşmasının Tarihi Arka Planı, Hukuki Niteliği ve Siyasi Sonuçları", *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, VII/1, (2021), s. 39-45.

77 Mirza Cemal Cevanşir ve eseri hakkında bk. George A. Bournoutian, *Two Chronicles on the History of Karabagh*, Mazda Publishers, California 2004, s. 2-4.

78 Rıza Kulu Han Hidayet, *Tarih-i Ravzatü's-safa-i Nasiri IX*, s. 7455, 7994.

79 Gulamhüseyn Efelülümülk, *Efzelü't-tevarih*, haz. Mansure İttihadiye-Sirus Sadvendiyani, Neşr-i Tarih-i İran, Tahran 1361; Mirza İbrahim Han Şeybani Sıddikülmemalik, *Müntehabü't-tevarih-i Muzafferi*, haz. İrec Efşar, İntişarat-ı Muhammed Ali İlmî, Tahran 1366; Abdülhüseyn Han Sipih, *Miratü'l-Vekayi-i Muzafferi ve Yaddaştah-i Melikülmüverrihin*, haz. Doktor Abdülhüseyn Nevai, İntişarat-ı Zerrin, Tahran 1368.

girmemesi bir diğer neden olmalıdır. Çünkü Kızılbaş boylarının toplanarak sefere gönderilmesini gerektirecek zaruretler yaşanmamıştır. Askerî modernleşmenin etkili olmaktan uzak vasfı Kaçarların güçlü bir ordu kurmalarını engellemiş, Meşrutiyet Devrimi'nin ikinci safhasında (1909-1911) ve Birinci Dünya Savaşı'nda İran yabancı ordular tarafından rahatlıkla işgal edilmiştir.⁸⁰ Artık düşman ordularıyla çarpışan Kızılbaşlardan bahsedilmesi mümkün değildir. Meselenin mezhebî-tasavvufî veçhesine gelince, Kızılbaşlık Safevilerin öncülük ettiği mürşit-mürît bağına dayalı hareketten doğmuştur. Fakat devlet içindeki nüfuzlarının kırılması amacıyla Safevî yönetimi Kızılbaşlığın ve tasavvufî Şiiğin zayıflatılmasından yana tavır almıştır.⁸¹ Kaçarlar devrinde tasavvufî Şiiik karşısında, ulemanın temsil ettiği medrese Şiiiliğinin İran dinî hayatına tahakkümü kesinleşmiştir.⁸² Kızılbaşlığın Kaçar tarih yazımında tasavvufî bir içeriğe hiç sahip olmadığı vekayinamelerdeki ifadelerle açığa çıkmaktadır. Dolayısıyla Safevilerdeki tasavvufî manasına da sahip olmayınca Kızılbaş kavramının İran din ve devlet hayatında eski canlılığını yitirdiği tahmin edilebilir.

Sonuç

Safevilerin önderlik ettiği siyasi-mezhebî mücadelenin ürünü olan Kızılbaş kavramı Safevî iktidarının sona ermesiyle ortadan kalkmamıştır. Safevilere bağlı Kızılbaşlardan olan Kaçar boyu tarafından kurulan Kaçar Devleti'nde de kullanım sahası bulmuştur. Safeviler ile Kaçarlar arasındaki benzerlik ve farklılıklar Kızılbaşlığa yükledikleri anlamları belirlemiştir. Kaçarların Şiiilik ve Türklük mensubiyetlerini bir arada taşımayan rakiplerine karşı, devletlerinin kuruluş sürecinde kazandıkları zaferler erken dönem Kaçar tarih yazımında Kızılbaşların zaferleri şeklinde takdim edilmektedir. Hadiselerin anlatımında Kaçar ordusu Safevî geleneğine uygun bir biçimde Kızılbaş, Türk ve Şii olarak nitelenmektedir. Kaçar tarihinin ilerleyen safhalarında kaleme alınan vekayinamelerde orduya Kızılbaş adının verilmesi sürmektedir. Ruslarla meydana gelen savaşlarda Kızılbaş kavramının süvari usulü muharebenin ismi olarak da kullanıldığı görülmektedir. Türkmenlerle yaşanan çatışmalarda ise kavramın içeriğindeki Şiiilik vurgusu daha belirgindir. Nitekim Afganistan'daki Şii boylar da Kızılbaş ismiyle tarif edilmiştir. Kaçarlar ülkeyi, devleti, hükümdarları ve Azerbaycan Türkçesini Kızılbaş kavramıyla nitelendirmeyerek Safevilerden ayrılırlar. Kızılbaş kavramının içeriğinin Kaçarlar devrinde daralmasının nedeni Safevî Devleti'nin kendine özgü yapısının Kaçar Devleti'nde bulunmamasıdır. Safevilerde hükümdarlar Kızılbaşların hem mürşidi hem de şahı makamında iken Kaçar hükümdarları için aynı durum söz konusu değildir. Kızılbaşlığın Safeviler devrinde devleti, ülkeyi ve hükümdarları

80 Kaçarlar devrindeki askerî modernleşme, zikredilen antlaşmalar, Meşrutiyet Devrimi ile Cihan Harbi'nde yabancı ordulara mukavemet edilmemesi hakkında bkz. Stephanie Cronin, "Building a new army: military reform in Qajar Iran", *War and Peace in Qajar Persia*, ed. Roxane Farmanfarmanian, Routledge, New York 2008, s. 49-51, 63, 73; Ali Asgar Şemim, *Iran Der Devre-i Saltanat-ı Kacar*, Behzad, Tahran 1387, s. 221-222, 235-236, 513, 539-541.

81 Kathryn Babayan, "The Safavid Synthesis: From Qizilbash Islam to Imamite Shi'ism", s. 137-143.

82 Hamid Algar, *Religion and State in Iran 1785-1906*, s. 34-39; Said Amir Arjomand, *The Shadow of God and the Hidden Imam*, The University of Chicago Press, Chicago 1984, s. 218, 244.

tarif eden siyasi anlamları gibi Safevi şahlarıyla Kızılbaş boyları arasındaki mürşit-mürit bağına işaret eden tasavvufî anlamı da doğal olarak Kaçarlar devrinde kaybolmuştur. Kaçar askerî düzenindeki değişim ve Kaçarların yıkılışlarından önceki uzun sayılabilecek bir süreyi savaşız geçirmeleri Kızılbaş kavramının resmî tarihçilikteki görünürlüğüne son vermiştir.

KAYNAKÇA

- Alan, Hayrunnisa, “Türklerde Devlet Kurma Biçimi”, *Afyonkarahisar I. Türk Tarihi Sempozyumu Türklerde Devlet (19-21 Ekim 2017)*, ed. Hayrunnisa Alan vd., İstanbul 2018, s. 79-110.
- Algar, Hamid, *Religion and State In Iran 1785-1906*, University of California Press, California 1980.
- Arjomand, Said Amir, *The Shadow of God and the Hidden Imam*, The University of Chicago Press, Chicago 1984.
- Arjomand, Said Amir, “The Shi’ite Hierocracy and the State in Pre-modern Iran: 1785-1890”, *European Journal of Sociology*, XXII/1, (1981), s. 40-78.
- Asker, Ali-Sedanur Şeyban, “Kürekçay Anlaşmasının Tarihi Arka Planı, Hukuki Niteliği ve Siyasi Sonuçları”, *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, VII/1, (2021), s. 34-50.
- Atkin, Muriel, *Russia and Iran 1780-1828*, University of Minnesota Press, Minneapolis 1980.
- Ay, Zahide, “Hazaraların Şiileşmesinde Safevi Etkisi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 47, (2019), s. 395-412.
- Babayan, Kathryn, “The Safavid Synthesis: From Qizilbash Islam to Imamite Shi’ism”, *Iranian Studies*, XXVII/1-4, (1994), s. 135-161.
- Bağban, Hüseyin Nasir, “Zendeginame-i Hodnevešt-i Hac Zeynelabidin Şirvani Be Hemrah-ı Yek Mürasele ve Kürsüname-i Silsile-i Nimetullahiye”, *Ayine-i Miras*, 52, (1392), s. 283-306.
- Behzadi, Nahid, “Zendiyan Ez Nigah-ı Menabi-i Kacar”, *Rüşd-i Amuğes-i Tarih*, 2, (1379), s. 29-39.
- Bournoutian, George A., *Two Chronicles on the History of Karabagh*, Mazda Publishers, California 2004.
- Cronin, Stephanie, “Building a new army: military reform in Qajar Iran”, *War and Peace in Qajar Persia*, ed. Roxane Farmanfarmanian, Routledge, New York 2008, s. 47-87.
- Çolavi, Mirza Ali Kulu bin Muhammed İkbâl, *Tarih-i Mülkara*, haz. Cemşid Kaimi-Ramin Yelfani, Nida-yı Tarih, Tahran 1400.
- Efzelülmülk, Gulamhüseyin, *Efzelü’l-tevarih*, haz. Mansure İttihadiye, Sirus Sadvendiyân, Neşr-i Tarih-i İran, Tahran 1361.
- Floor, Willem-Hasan Javadi, “The Role of Azerbaijani Turkish in Safavid Iran”, *Iranian Studies*, 46/4, (2013), s. 569-581.
- Garthwaite, Gene R., *Khans and Shahs*, I. B. Tauris, London 2009.
- Gündüz, Tufan, *Kızılbaşlar Osmanlılar Safeviler*, 4. bs., Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2021.
- Hambly, Gavin R. G., “Agha Muhammad Khan and the Establishment of the Qajar Dynasty”, *The Cambridge History of Iran*, VII, ed. Peter Avery, Gavin Hambly, Charles Melville, Cambridge University Press, Cambridge 2008, s. 104-143.
- Hamidi, Sümeyye-Nasır Yusufzahi, “İran ve Mesele-i Herat ve Kandahar Der Devre-i Kacar”, *Faslname-i Tarih-i Revabit-ı Harici*, 64, (1394), s. 73-97.
- Haveri, Mirza Fazlullah Şirazi, *Tarih-i Zülkarneyn I-II*, haz. Nasır Efşarfer, Kitaphane, Tahran 1380.
- Hidayet, Rıza Kulu Han, *Tarih-i Ravzatü’safa-i Nasırı IX-X*, haz. Cemşid Keyanfer, Esatir, Tahran 1380.
- Hümayun, Nasır Tekmil, *Hastgâh-ı Tarih-i İl-i Kacar*, Pejuheşgah-ı Ulum-i İnsani ve Mütalaat-ı Ferhengi, Tahran 1394.
- Hüseyini, Seccad, “Seyr-i Tetevvür-i Manayi-i Vaje-i Kızılbaş”, *Mütalaat-ı Tarih-i İslam*, 32, (1396), s. 73-102
- İtimadüssaltana, Muhammed Hasan Han, *Tarih-i Muntazam-ı Nasırı III*, haz. Muhammed İsmail Rıdvani, Dünya-yı Kitap, Tahran 1363.

- Karadeniz, Yılmaz, *İran Tarihi 1700-1925*, 2. bs., Selenge Yayınları, İstanbul 2020.
- Karadeniz, Yılmaz, “Safevi Devleti’nin Kuruluşu Meselesi: Kızılbaşların Ortaya Çıkışı”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, (2015), s. 53-67.
- Kashani-Sabet, Firoozeh, *Frontier Fictions*, Princeton University Press, Princeton 1999.
- Kerimi, Seyyid Ali, “Berhordha-i Nizami-i Devlet-i Kacar ve Hanat-ı Asya-i Merkezi”, *Faslname-i Gencine-i Esnad*, 59, (1384), s. 11-25.
- Kondo, Nobuaki, “How to Found a New Dynasty: The Early Qajars’ Quest for Legitimacy”, *Journal of Persianate Studies*, 12, (2019), s. 261–287.
- Lambton, Ann K. S., *Landlord and Peasant in Persia*, Oxford University Press, London 1953.
- Lambton, A. K. S., *Qajar Persia*, I. B.Tauris, London 1987.
- Lockhart, L., *Nadir Shah*, Lozac & Co., London 1938.
- Melikoff, Irene, *Uyur İdik Uyardılar*, çev. Turan Alptekin, 5. bs., Demos Yayınları, İstanbul 2019.
- Mirza, Cihangir, *Tarih-i Nov*, haz. Abbas İkbâl, Kitaphane-i Ali Ekber İlmi, Tahran 1327.
- Musalı, Namiq, “Kaçarlar Döneminde Türk Kimliği ve Türkçenin Konumu Meseleleri Üzerine”, *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, II/4, (2018), s. 131-171.
- Perry, J. R., “The Last Safavids 1722-1773”, *Journal of the British Institute of Persian Studies*, IX, (1971), s. 59-69.
- Perry, John R., *Karim Khan Zand*, Oneworld, Oxford 2006.
- Roemer, Hans R., “The Qizilbash Turcomans: Founders and Victims of the Safavid Theocracy”, *Intellectual Studies on Islam*, ed. Michel M. Mazzaoui-Vera B. Mooren, University of Utah Press, Utah 1990, s. 27-39.
- Rumlu, Hasan Bey, *Ahsenü’l-tevarih*, haz. Abdülhüseyin Nevai, İntişarat-ı Babek, Tahran 1357.
- Sarevi, Muhammed Fethullah bin Muhammed Taki, *Tarih-i Muhammedi*, haz. Gulamrıza Tabatabai Mecc, Müessese-i İntişarat-ı Emir-i Kebir, Tahran 1371.
- Savory, Roger, *Safeviler Devrinde İran*, çev. Özgür Kolçak, 1. bs., Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2021.
- Semercioğlu, Mümin, *Kaçar Tarih Yazıcılığında Hanedanın Meşruiyeti*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2023.
- Serefrazi, Abbas, “Revabıt-ı Kacarha ve Türkmenha Ez Agaz Ta Payan-ı Devre-i Nasırı”, *Mütalaat-ı Tarih-i Ferhengi*, 3, (1389), s. 117-136.
- Siddikülmemalik, Mirza İbrahim Han Şeybani, *Müntehabü’l-tevarih*, haz. İrec Efşar, İntişarat-ı Muhammed Ali İlmi, Tahran 1366.
- Sipih, Abdülhüseyin Han, *Miratü’l-Vekayi-i Muzafferî ve Yaddaştha-i Melikülmüverrihin*, haz. Doktor Abdülhüseyin Nevai, İntişarat-ı Zerrin, Tahran 1368.
- Sipih, Muhammed Taki Lisanülmülk, *Nasihü’l-tevarih I*, haz. Cemşid Keyanfer, Esatir, Tahran 1377.
- Soofzadeh, Abdolvahid, “Kaçar Hanedanı’nın Menşei ve İran’da Yükselişi: Ağa Muhammed Han Dönemi”, *Dede Korkut’un İzinde 30 Yıl Prof. Dr. Üçler Bulduk’a Armağan*, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 51-64.
- Sümer, Faruk, *Safevi Devleti’nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, 2. bs., Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.
- Şemim, Ali Asgar, *İran Der Devre-i Saltanat-ı Kacar*, Behzad, Tahran 1387.
- Tarih-i Kızılbaşan*, haz. Mir Haşim Muhaddis, İntişarat-ı Behnam, Tahran 1361.
- Tucker, Ernest S., *Nadir Shah’s Quest for Legitimacy in Post-Safavid Iran*, The University Press of Florida, Florida 2006.

- Zargarinejad, Gholamhossein, *Tarih-i İran Der Devre-i Kacariyye Asr-ı Aga Muhammed Han*, 1. bs., Merkez-i Tahkik ve Tovse'e-i Ulum-i İnsani, Tahran 1395.
- Zargarinejad, Gholamhossein-Nergis Alipur, "Türkmenha ve Bordegi-i İraniyan Der Asr-ı Kacar", *Faslname-i İlmi-Pejuheşi-i Ulum-i İnsani-i Daneşgah-ı Ezzehra*, 77-2, (1388), s. 23-46.

THE TERM QIZILBASH DURING THE QAJAR ERA

Mümin SEMERCİOĞLU*

The term Qizilbash emerged during the power struggle of the Safavid order. It referred to the tribes that became supporters of the Safavids. Most of those tribes who followed the Safavid version of Shiism were of Turkish origin. The sectarian and ethnic composition of Iran changed under the Safavid rule. That's why, the state, the country, the monarchs and even Azerbaijani Turkish came to be associated with the term Qizilbash. The Qajars were one of those Qizilbash tribes, loyal to the Safavids and Qajar State was founded long after the collapse of Safavid State. The article aims to explore the meaning of the term Qizilbash in the Qajar official historiography and to compare its use and context between the Safavid and Qajar periods.

The establishment of the Qajar rule means the restoration of the status of the Qizilbash in Iran. Safavid rule had ended because of the Afghan invasion. Being non Turkish and non Shia, the Afghans represented an obvious contrast to the Safavid tradition. Nadir Shah, who saved country from foreign invasion, made an attempt to reconcile Shia and Sunni sects. He even employed Afghan military units, after securing the country. The Zends, which were Shia but non Turkish, were another political element that cannot be classified as Qizilbash. The Qajars cleared Iran from last remnants of the Afghans, overthrew the Zend dynasty and never attempted to reconcile the two sects of Islam as Nadir Shah did.

The Qajar dynasty was the last Turkish and Shia dynasty of Iran and struggled against rivals that did not share these backgrounds. In a chronicle written at early phase of the Qajar rule, the Qajar army, that defeated the Zend army and captured Isfahan under the command of Agha Mohammad Khan, the founder of the Qajar State, was praised not only as Turk, but also as Qizilbash. The Qajar army was referred to as Qizilbash because it included other Shia and Turkish tribes beside the Qajars' own tribal forces. Because the Qajars forced Afghan contingents of the Zend army to flee from the battlefield, the sectarian meaning of the term was emphasized even more. The term Qizilbash clearly referred to Shia and Turkish tribes, as well as to the army that was composed of those tribes. Some of them had already pledged loyalty to Fath Ali Khan, grandfather of Agha Mohammad Khan.

* Dr., Mimar Sinan Fine Arts University, Faculty of Science and Letters, Department of History, Istanbul / Türkiye, mumin.semercioglu@msgsu.edu.tr; ORCID ID: 0000-0001-9153-9463

In Qajar historiography, the term Qizilbash continued to be used to refer to Qajar armies, particularly those fighting against the Russians and eastern Sunni rivals. As was customary, Qajar forces combating the Russians primarily consisted of tribal cavalry. The term Qizilbash referred both to the nature of the Qajar army and to the Qajar identity facing a non-Muslim and non-Turkish power. The Turkmens, who raided Khorasan, captured people and sold them in Khiva. The conflict of the Qajars with the Turkmens and Khiva Khanate was also a sectarian one. Therefore, in the Qajar historiography, the Shia affiliation of Qajar-Qizilbash armies that fought against the Turkmens was particularly emphasized. The Qajars had ambition to conquer Herat. Justification of that ambition was the protection of the Shia-Qizilbash people who were the descendents of tribes settled there by the Safavids and Nadir Shah.

Despite of the fact that the Qajar historiography inherited the Safavid practice of defining Shia and Turkish tribes and the army based on them as Qizilbash, the context of the term Qizilbash became more narrowly defined during the Qajar period. Unlike the Safavids, the Qajars never defined the state, the country, the monarchs and Azerbaijani Turkish with the term Qizilbash. Safavid State had been founded by the Safavid order that initiated a political-religious movement with Qizilbash adherents. Safavid shahs were not only monarchs of Qizilbash tribes but also their sufi leaders. On the contrary, Qajar State was founded by the Qajar tribe which was one of those tribes. As descendents of tribal chiefs Qajar shahs did not claim sufi leadership. Even in the Qajar historiography, Safavid shahs were defined as Qizilbash monarchs but such definition was not made for Qajar shahs. As a result, in the Qajar historiography, the term Qizilbash neither had the meaning that reflects sufi connection between the monarchs and the Qizilbash, nor became the name of the state, the country, the monarchs or the Turkish dialect spoken in Iran.

The term Qizilbash is not seen in the late examples of the Qajar official historiography. The creation of new military units during the process of modernization may have rendered the term Qizilbash obsolete. The eastern borders of Qajar State were stabilized due to the British interference in the Herat issue and the Russian invasion of Turkistan. The Qajars did not wage a war almost half a century. Thus, the Qizilbash tribes no longer assembled for battle, and there was no longer any reason to write about them. As mentioned above, the term Qizilbash never had a mystic connotation in the Qajar historiography. Consequently, before the end of the Qajar rule in Iran, the term Qizilbash had lost its vitality in political and religious life of the country.